

בעלי החיים בשירות המוסר

או:

חֵיה וּבְהֵמָה, עוֹף וְכָל שָׂרֵץ
יִירוֹנוּ חֲכָמָה וְדָרֵךְ אֲרָץ

נורית יובל

מאמר זוטא זה מבקש להפנות אלומת אור קטנה אל בְּרִיקָה הנקדון, אל המחקר ההשוואתי העצום שעשה מר חיים שְׁנוֹרְצַבְאוּם בין משלי ברכיה לאלה של עמים אחרים, אל בעלי החיים שהעמסנו עליהם את שאלות המוסר שלנו, אל שני סיפורים מן הקובץ, ואל מספרי הסיפורים, שהעצימו את הסוגה הזאת ונשאו אותה לכל עבר.

הַמְשָׁלִים ומעשי החיות, אם בחריזה ואם בפרוזה, עשויים בתבנית הסיפור הקצר ועל כן תפסו מקום עיקרי בסיפורי עמים. בעידן החדש התמקמו המשלים בעיבודים שונים למלוא רוחב הספרות לילדים, ואגב כך המשיכו להעביר מסרים חינוכיים יחד עם קסם הסיפור.

המשל הוא סיפור עממי שמנסה להנחיל מוסר השכל, לקח ודרך ארץ המונפשים בכוחות מאגיים או באים מפיהם של בעלי חיים, צמחים ודוממים. לרבים מבעלי החיים נתקבעו אפיונים מובהקים: עז כארי, חרוץ כנמלה, קדור כטווס, נאמן ככלב וערום כשועל. לפיכך קל להעתיק את שיחם ושיגם של בני האדם אל בעלי החיים המשמשים לצידנו, ואין מתאימים מהם לייצג תכונות ויחסי גומלין בין הבריות ולהיות לנו מראָה אֶלְגוֹרִית.

כוחו של המשל בהצגת דרך נכונה שיבור לו האדם בלי לקומם את שומעיו, או להוכיח אנשים על טעותם בדרך עקיפין. ידוע המעשה בדוד המלך שהביא למיטתו את בת שבע ושלה את בעלה אוריה אל מותו בקרב. אילו בא נתן, נביא על תקן שומר המוסר, להוכיח את דוד על מעשהו, היה המלך מתקפד ומתווכח, שהרי אנשים נוטים להתנגד לטענות המופנות אליהם בטיעונים רבים ושונים. אך נתן השכיל להביא אל המלך סיפור-מְשָׁל על כבשת הרש וביקש את חוות דעתו של השליט הנקרא לשפוט. דוד פסק מיד כי בן מוות הוא העושה כדבר הזה, ורק אז הבין את גודל חטאו שלו.

נפוץ ועתיק יומין הוא המשל, הוא שימש במקרא (משל יותם, משלי שלמה) והיה מקובל מאוד בין חכמי התלמוד והמדרשים. בסביבות המאה השלישית לפני הספירה קיבץ בַּבְּרִיּוּס (Babrius) ממשלי איזופוס (המקור לא נמצא לנו אלא בעיבודו של בַּבְּרִיּוּס) ואחרים לאסופה גדולה בלשון היוונית. אין יודעים רבות על דמות זו, משערים שחי בסוריה, אזור שבו תרבות המשלים היתה מקובלת מאוד.

במחצית השנייה של המאה הרביעית הכין אַוְיָאנוס (Avianus) גרסה לטינית לארבעים ושניים משלים מן האוסף. בתרגומו לא נשאר נאמן במדויק למקור אלא הרחיב את היסודות התיאוריים והספרותיים.

בַּרְכֵיָה בֶן נִטְרוֹנַי הַנִּקְדָן, מְנַקֵּד, איש דקדוק ומחבר ספרים, יליד שלהי המאה הי"ב בנורמנדיה, קיבץ מאה ושבעה משלים, רוב רובם מתארים אירועים בין חיות שונות, כתובים בעברית בחריזה נאה ושנונה. ברכיה הסתמך על אויאנוס והשתמש בשלושים ושבעה משלים מן הקובץ שלו, אך שלושתם (בבריוס, אויאנוס וברכיה) שאבו גם ממקורות שמיים (שומריים, אַבְדִּיִים וּמְסוֹפּוֹטְמִיִים) שבהם, לפי הסברה, נולדה הסוגה הזאת.

הקובץ של ברכיה נפוץ בכתב יד עד המצאת הדפוס. בשנת 1557 יצא לאור בעיר מנטובה ושימש ביד מחנכים ומספרי סיפורים בגרסאות רבות. לשונו של ברכיה מקראית בעיקרה, אך ידו רב לו גם בצירופים מן התלמוד ובמדרשים. נעים לפגוש את הפסוקים הנפלאים מן המקורות ארוגים

בטקסט, וכשקוראים במבטא ובהדגש הנכון, נשמע צלילה המיוחד של העברית, אך לצערנו, אין סגנון זה נגיש היום לקוראים הצעירים הגדלים על דלות השפה, ועל כן קמים למשליו מעבדים חדשים מדי תקופה ואני ביניהם. בהיות המשלים סיפורי עם לכל דבר, הם משמשים בכל פולקלור ובכל לשון. רוב הרעיונות אשר מבקשים להקנות באמצעותם זהים, אך הדמויות הנושאות אותם שונות בהתאם לאזור הגיאוגרפי, למסורות המקובלות ולמושגי החיים בארצות השונות.

חיים שוורצבאום, בספרו המקיף The Mishle Shualim of Rabbi Berechiah HaNakdan ערך מחקר השוואתי עצום ומצא מקבילות למשליו של ברכיהו (למעט שמונה עשר מהם) באוצרותינו שלנו, בסיפורי העמים, בכתבי הממשלים הקדמונים והחדשים ממערב וממזרח, ועד הקנון הבודהיסטי והפאנאציניטנטרה הסאנסקריט העתיקה אשר שימשה את מספרי הסיפורים ההודים ותורגמה ללשונות רבות בעיבודים שונים.

מספר סיפורים מקצועי אינו קריין חדשות שחייב להקפיד על דיוק הניסוח. זכותו לפתח את המעשה על פי כישורו והבעת פני מאזיניו, להגביר את המתח, להשתעשע בלשון ולהוסיף נופך אישי. מאחר שאין זכויות יוצרים על סיפורי עם, הדרך פתוחה להרחיב ולקצר, להוסיף ולהאיר סיפור ידוע בצורות שונות. בהעברה של משל תמציתי אל מדף הספרות לילדים יש צורך מיוחד להאריך ולהרחיב, לתת לסיפור יותר בשר ומתח ולהתאימו לדור הצעיר מבחינה לשונית וסיפורית.

כך עשיתי גם אני, ואני מבקשת להציג שני משלים ידועים, פעם בלשונו של ברכיהו ופעם בלשוני שלי.

עכבר וחור

משל ל"ה עמי מ"ד

אָשֶׁר עַל הוֹן זָרִים שָׁלֵט / כְּבוֹלְעוּ כֶּד פֹּלֵט

עֲכָבֵר דַּל בְּשֶׁר וְשָׁחֹר / בָּא בְגֵרָן בְּעַד חוֹר / וּבִתְבוּאוֹת שֶׁלַח שֶׁן / וְאָכַל וְשָׁבַע וְדָשֵׁן / שֶׁם כֶּסֶה
בְּחֻלְבוֹ פָּנָיו / וְקִטְנֵנו עֵבֶה מִמִּתְנָיו / אָשֶׁר הִבִּיא שֵׁם בְּתַחֲלָה / בְּרָצוֹתוֹ לְשׁוֹב בְּמִסְלָה / וְלֹא יָלַל
לְצֹאת בְּשׁוֹבוֹ / דָּרַךְ הַחוֹר אָשֶׁר בָּא בּוֹ / וַתִּבֶּט אֱלֹיו הַחֲלָדָה / וַתֹּאמֶר: הַחוֹר לֹא לָךְ בְּמִדָּה /
עֲכָבֵר מֵה זֹאת עֲשִׂיתָ / שְׁמֹנֶת עֲבִית כְּשִׂיתָ / בְּטָרְם תִּשׁוֹב בְּדָרְךָ הַזֶּה / מִשְׁמֹן בְּשָׂרְךָ יִרְזָה / לֹא
תִרְאֶה עוֹד אֲבוֹתֶיךָ אָשֶׁר יִדְעֶתָ / אִם לֹא תִקְיֵא אֶת אָשֶׁר בְּלַעַתָּ / וְשִׁמְרֵי הַגֵּרָן שְׁמַעוּהוּ /
רְדַפּוּהוּ הַכּוֹהֵנו פְּצַעוּהוּ.

וְהַמְשֵׁל בְּאִישׁ אָשֶׁר עַל הוֹן זָרִים לְבוֹ הַשְּׁלִיטוֹ / כְּבוֹלְעוּ כֶּד פּוֹלְטוֹ /

חֵיל בְּלַע וְיִקְיֵאֵנוּ / בְּחֻצֵי יָמָיו יַעֲזֹבֵנוּ.

גיבור הסיפור דלעיל הוא העכבר, ולנו מופך הרעיון המפורסם הזה כבר מממשל השועל והפֶּרֶם הנמצא בספר האגדה (כרך ב' ע' תנז), שם מכבב השועל כגיבור הראשי, ומוסר ההשכל שלו הוא: כזה הוא עולמנו, כמו שנכנסים (ערומים, בלי כלום) כך יוצאים ממנו.

מחקרו של חיים שוורצבאום זיהה את המדרש הזה באחת הגרסאות היווניות של משלי איזופוס: שם הגיבור הוא שועל רעב שמצא בשר ולחם שאחד הרועים השאיר בנקרת עץ. לעומת המדרש שלנו, שמציג משמעות עמוקה על גורלו של בן תמותה, איזופוס פשטני יותר ואומר שהזמן פותר בעיות, ואם רק תחכה בתוך העץ – בסופו של דבר תיחלץ. הבדל נוסף בין השניים הוא שאצל איזופוס יש שני שועלים. אחד מייעץ לרעהו, ואילו אצלנו השועל היחיד נושא הגות פילוסופית.

בימי הביניים שרד רק שועל אחד מצמד שועליו של איזופוס, הוא ה"משגיח", והשני הפך לזאב זלכן. טרנספורמציה זו מוצגת במשלי חיות רבים מימי הביניים, כי ראוי שהזאב יהיה מרומה בידי שועל ערום. בגרסה אחת מן המאה ה-13 מוביל השועל את הזאב למקום מלא בשר. הזאב שהתפטם תקוע בחור והשועל מרעיש ומזעיק את השומרים, שלוכדים את הזאב.

אצל רש"י (ר' שלמה יצחקי, 1105-1040) אין בכלל חור בגדר. השועל מפתה את הזאב להיכנס לחצר של יהודים ביום שישי, כשמבשלים את סעודת השבת. מובן שהיהודים מניפים עליו מקלות.

גרסה תוניסאית מספרת על ארנבת שניצודה בידי השועל. היא מערימה עליו ומציעה לו שאם לא יטרוף אותה, היא תוליך אותו אל כרם נהדר. באגדות הרי אין חשיבות לעובדה ששועל אינו אוכל פירות. שניהם נכנסים לכרם, הארנבת אוכלת במידה והשועל זולל בטריוף עד שבא בעל הכרם, ומפאת משמניו אין השועל מסוגל לברוח. אבל השועל אינו טיפש – הוא משים עצמו מת וסוחבים אותו החוצה על תקן של נבלה.

אופייני שבאחד הלקטים הצרפתיים מתחלף השועל בנחש שאינו מצליח לצאת מבקבוק יין. אצל הספרדים יש משל על עז שהתפטמה בגינה. עוד גלגולים רבים של סיפור זה מביא חיים שוורצבאום במחקרו ועד לסיפורי העם היהודים הגיע, שם נכנס התן לגווייה של פיל, העור מתייבש ומתכווץ בַּבְּצוֹרֶת והאומלל נחלץ ממנו במחיר פרוותו הנתלשת.

עד כאן מתוך מחקרו של שוורצבאום. אני בחרתי להישאר עם העכבר, לוותר על החולדה שבמקור, (למה אין האיכר מאיים עליה? הלא גם היא אינה רצויה שם!) והסתמכתי על המילים "שומרי הגורן פצעוהו" כדי להרחיב את הסכנה ולתת לעכבר סיבה רצינית לרצות לברוח מהר ככל יכולתו. להלן גרסתי:

העכבר והחור

נורית יובל

הקִיף הַעֲבָר אֶת הַגֶּרֶן כְּלֵה,	בְּגֶרֶן הָיוּ עֲרֻמוֹת שֶׁל תְּבוּאָה.
בְּדַק אֶת הַקִּיר, וְנִרְדַּ וְעָלָה,	בָּא עֲבָר וְרָאָה: אֲרוּחָה נִפְלְאָה!
וְחָקַר וּבָחַן וּבְלֹשׁ וְנָשָׂה	"אֶפְנֵס", הוּא אָמַר, "זוֹ תִהְיֶה מְסֻבָּה!
עַד שֶׁסּוּף סוּף גָּלָה בּוֹ חוֹר קֵט לְכַנְיָסָה.	אֲזַל וְאֶטְרֹף וְאֶכֹּל וְאֶשְׁבַּע!"
פָּתַח קֵטְנִטָּן, מִיּוֹן חֲרִיר זַעֲרוֹר,	אֲבָל אֵיךְ נִכְנָסִים? הֵן הַגֶּרֶן גְּדוּרָה,
צַר מְגוּפּוֹ, אֵךְ גְּדוֹל מְפֹרֵר!	וְהַקִּיר הוּא אֶטּוּם, וְהַדְּלֵת סְגוּרָה!
אֲבָל...	הָאֶבֶר הַנֶּבֶן לֹא הוֹתִיר שׁוּם פְּתָחִים
	כְּדֵי שֶׁלֹּא יִכְנָסוּ גְּנָבִים וְאוֹרְחִים.

אם לא יאכל ואם הוא רק יצום,
גופו יצטמק למדה של צמצום
שיוכל בלי ספק, בשעה נפלאה,
לדחק את עצמו אל מחסו התבואה.

העקבך שלעיל צם מיים אֶחָדִים,
לא טעם שום דָּבָר, אף לא פת נקודים.
קיבתו קרקרה, אד חלם העקבך:
אין דָּבָר! זה כְּדָאִי! עוד אשב על הָבָר!
הדייטה הצליחה מעל המשער.
על מתני העקבך שום שָׁמֶן לא נשאר.
הוא היה לְדָגְמֹן של רֶעֵב וְרִזוֹן
וּנְדַחַק בְּחָרִיץ אֵל מַחְסוֹן הַמְזוֹן.
ובפנים – החטה! גְּרָגִירִים גְּרָגִירִים
טְרִיִים, רִיחָנִים, מַצְבּוֹרִים אֲדִירִים!
רק לתפס ולגס! החלום התגשם!
העקבך הסתער, מתנשף-מתנשם
וְזָלַל וְלָעַס וְטָחוּ וּבָלַע,
ימים וְלִילוֹת רק עסק בְּזִלְיָה,
ומשֶׁלֶד-עַקְבָּר נֶעֱשֶׂה מִפֶּטֶם
עם מְתַנֵּים עֲבִים כְּמוֹ שֶׁל הַיּוֹפּוֹטִם.

בא האכר לָאָרוּ בְּשָׂקִים
את הִבּוֹל שְׂאֵסֹף - וְהַבְּחִין בַּנְּזָקִים!
הוא רָאָה שֶׁם עֲקֹבוֹת שֶׁל עַקְבָּר וְקָרָא:
"נִנְבִים בַּמַּחְסוֹן! זֶה אִים! זֶה נוֹרָא!
מי נִכְנַס לַחֲמַס פֹּה אֶת פְּרִי עֲמִלִי?
אָרוּצָץ אֶת רֹאשׁוֹ! לֹא יָקוּם! לֹא אֶצְלִי!"
האכר חיש הביא מלִכְדוֹת וְשֶׁם שֶׁם
וְגַם רָעַל פָּזַר בַּפְּנּוֹת הָאֶסֶם.
הבין העקבך: הַמַּסְבָּה נִגְמָרָה.
אם לא יִסְתַּלַּק חִישׁ – סוּפוֹ יִהְיֶה רָע!
וְכָל הַשָּׁמֶן שְׂצָבֵר בְּזִלְיָה
ישאר לְהַסְרִיחַ בְּתוֹר נְבִלָה.

לְבָרַח! לְבָרַח! זֶה צוֹ הַשְּׁעָה!
העקבך רָץ לַחֹר שְׂבִקִיר וְרָאָה
שֶׁהַחֹר הוּא קִטְנֹטֹן וְזָעִיר וּפְעוּט,
יִמְתַּנֵּיו רְחִבִים, וְלַחֲיִיו מְלֹאוֹת,
הוא שָׁמֶן, הוא גְּדוֹל, וְאִין מֶה לַעֲשׂוֹת
אִין סְכוּי לַעֲבֹר וְחִבְל לְנִסּוֹת.

רק שֶׁ...
אם לא יאכל, ואם רק הוא יצום –
גופו יצטמק למדה של צמצום
שיוכל בְּקָרוֹב, בְּשֶׁעָה נְפִלְאָה
לְחַלֵּץ אֶת עַצְמוֹ מִמַּחְסוֹן הַתְּבוּאָה.
תחת שק התנישב העקבך שֶׁם תַּחְתֵּיו
בְּלִי לְזוּז, כְּדִי שֶׁלֹּא יִתְגַּלּוּ עַקְבוֹתָיו,
וְשִׁבַת שֶׁם רֶעֵב, לֹא טַעַם אֵף פְּרוּר,
– אֶפְלוֹ לֹא רִבַּע גְּרָגֵר זַעֲרוּר –
קיבתו קרקרה, אָבֵל הוּא לֹא וְתָר
כִּי בְרוּר שְׁחִיזוֹ חֲשׂוּבִים עוֹד יוֹתֵר!
אֶת שִׁכְבַת הַשָּׁמֶן שֶׁל עַצְמוֹ הוּא עַפְל
עד שֶׁהִיָּה שׁוֹב רְזָה כְּמוֹ מַקַּל.

וְשׁוֹב, כְּדָגְמֹן שֶׁל רֶעֵב וְרִזוֹן
נְדַחַק בְּחָרִיץ מִמַּחְסוֹן הַמְזוֹן
וְיִצָּא לְחַפְשִׁי!
אז יֵשֵׁב, מִתְנַשֵּׁם
וְשֶׂאֵף קִצַּת אֲוִיר, וּבִרְדָּה אֶת הַשָּׁם,
"אֲנִי חֵי וְקִנְיָם!" בְּשִׁמְחָה הוּא קָרָא,
"נִצַּלְתִּי מִמְּנוֹת אִים וְנוֹרָא!"
וְהוֹסִיף וְאָמַר: "אָבֵל מֶה-זֶה כּוֹאֵב
שֶׁנִּכְנַסְתִּי רֶעֵב - וְיִצְאָתִי רֶעֵב.."

ידוע שְׁסוּף כָּל גִּנְבֵי הוּא כְּזֶה:
פְּנִימָה – רְזָה
וְחֹצְיָה – רְזָה!

גם המשל הבא ידוע ונפוץ :

תרנגול ותרנגלת

משל לב עמי' מב

חכמת המסכן בעת פקדה / טובה מכל כלי חמדה

תרנגול אמר לתרנגלת / אין עוד חטה ושבבת / ומדוע מתעצלים אֲנַחְנו / וְרַעַב בְּעִיר וּמִתְנוּ /
גלד וְנָלִין בַּכִּפְרִים / כִּי לֹאֲחִי גָרָן שְׁעָרִים / וְנִשָּׁב שָׁם שָׁנָה תְּמִימָה / סָבִיב הַגֶּרֶן וְהַעֲרָמָה /
וְיִצְאוּ שְׁנֵיהֶם יַחַד / לְלֶכֶת מִהַלֵּךְ יוֹם אֶחָד / עַד אֲשֶׁר בָּאוּ הָעִירָה / אֲרָץ חֹטָה וְשַׁעֲרָה / שָׁמָּה
הַתְּרַנְגֵּלֶת קִנְנָה / בְּטָרָם אַחֲרֵית הַשָּׁנָה / אֶפְרָחִים בְּדַמּוּתָהּ כְּצִלְמָה / הַבְּרִיאִים שִׁבְעָה הֵמָּה /
מִלְבַּד תְּרַנְגֵּלֶת קִטְנָה אֲשֶׁר חִלְתָּהּ / וּבַעֲת קִרְאָהּ אַחֲרֵי עֲדִתָּהּ / הִדְגָּן בְּרִגְלֵיהֶם כְּמוֹהָ גִלּוּ /
חֶלֶק כְּחֶלֶק יֹאכְלוּ / וְתִהְיֶה לָהֶם הַרְוָחָה / אִם הַבְּנִים שָׁמָּחָה / וּבָבֵא עֵת קִצִּיר אֲמָרוּ / לְשׁוֹב
לְמָקוֹם אֲשֶׁר בּוֹ גָרוּ / וַיֹּאמְרוּ הַתְּרַנְגוּל: הֲאִזְנִינוּ / לֹא נָשׁוּב רִיקָם אֶל עַמְנוּ / פֶּן נִהְיֶה בְּעֵינֵיהֶם
לְלַעַב / כְּאֲשֶׁר בָּאנוּ מִמָּקוֹם רָעַב. / עַל מֵאֲמָרֵי שְׁמַחוֹ וְשִׂישׁוֹ / מִמָּנִי תִרְאוּ וְכֹן תַּעֲשׂוּ / כֹּל אֶחָד
וְאֶחָד יִשָּׂא בְּפִיו שְׁבֵלֶת / תְּרַנְגוּל אֶפְרָח וְתְרַנְגֵּלֶת / עַד אֲשֶׁר בְּמָקוֹם חֹטָה תְּבוֹאוּ / וַיִּשֶׁן מִפְּנֵי
חֵדָשׁ תּוֹצִיאֻהוּ. / וַתֹּאמֶר הַתְּרַנְגֵּלֶת: עֲצַתְךָ טוֹבָה וְנִכּוֹנָה / תֵּן חֶלֶק לְשִׁבְעָה וְגַם לְשִׁמּוֹנָה / כֹּל
אֶחָד בְּפִיו שְׁבֵלֶת נִשָּׂא / הַשְּׂמִינִי לֹא יִכַּל מִשָּׂא / לְשֵׂאתָ כִּי הִיָּה חוֹלָה / וַתִּקְרָאנָה אוֹתוֹ כְּאֵלָּה
/ כִּי הִלְכוּ דָרְךְ הָעֲרָבָה / וְחִבְרָתָם לְמֵאֵד עֲרָבָה / שָׁעַל בְּסִבְכֵי יַעַר נַחְבָּא / וַיִּרְא אֶת כָּל הַהִמּוֹן
בָּא / וַיִּתְבוּנוּ הַתְּרַנְגוּל כִּי לוֹ / נוֹשָׂא עֵין וְלִכְל חִילוֹ / וַיֹּאמֶר: פְּלָצוֹת בַּעֲתֵתֵנִי וְלִבִּי תַעַה /
אֲמַלְלָה לְדַת הַשִּׁבְעָה / כִּי מִן הָאוֹרֵב הִלְזוּ בְּהִלּוּנֵי רַעֲיוֹנִים / פֶּן נָבֵא וְהַכְּנִי אִם עַל בְּנִים / אִדָּ
סוּד נְעָרִים לְהַמְלִט / פֶּן יִהְיֶה עֲלֵינוּ שׁוֹלֵט / כְּאֲשֶׁר שָׁלַט עַל אַבּוֹתֵינוּ / כִּי מִתְאַנָּה תְּמִיד לָנוּ /
עוֹד זֶה מְדַבֵּר וְזֶה בָּא / הָאֲרָב אֲשֶׁר שָׁם נַחְבָּא / וַיִּלְךְ לְקִרְאָתָהּ חוֹלָה / וַיֹּאמֶר: לְמִי אֵלָּה? /
וּמָה הֵם בְּפִיהֶם מְבִיאִים? / וַיַּעַן: זְנָבוֹת שְׁעָלִים הֵם נוֹשָׂאִים / אֲשֶׁר בְּכַחַם מִן הַשְּׁעָלִים לְקַטּוֹ
/ וְעוֹרָם מַעֲלִיָּהֶם הַפְּשִׁיטוּ / וַיֹּאמֶר הַשָּׁעַל: אַחֲרֵי אֲשֶׁר כִּזְאֵת מַעֲשִׂיהֶם / לָמָּה אֵין בְּפִידָ כְּמוֹ
בְּפִיהֶם / וַיַּעַן לוֹ: עַל כֵּן יִצְאָתָ לְקִרְאָתִי / כִּי אֵת זָנְבָךְ צִפִּיתִי / לֹא תִשׁוּב עוֹד אֶל אֶהְלִיד /
גוֹרְלִי אֶפִּיל עֲלִיד / כְּשִׁמְעָה זֶה הַשָּׁעַל בְּרַח / כְּאֲשֶׁר יְרוּץ הַגְּבוּר אַרְח.

וְהַמְשֵׁל בְּאִישׁ אֲשֶׁר מְדִיּוֹ קְרוּעִים / וּדְבָרָיו אֵינִם נִשְׁמָעִים / וּבַעֲדַת עֲשִׂירִים לְלַעַג נִהְיָה /
וְחִכְמַת הַמַּסְכֵּן בְּזוּיָהּ / מִפְּנֵי תִצָּא חִכְמָה בְּעַת פְּקֻדָּה / טוֹבָה מִכָּל כְּלֵי חַמְדָּה.

ברכיה התכוון כאן לעניים שאין קולם נשמע בחברה, אך בשעת צרה הם מושיעים את העדה בפיקחותם. המוטיב של בעל חיים חלש שמפחיד את החזק ממנו נפוץ מאוד. שוורצבאום מביא מקבילות ובראשן את המסופר בתענית כ"ה על רבי חנינא בן דוסא, שהתאווננו באוזניו שהעיזים שלו גורמות נזקים. ר' חנינא אמר: אם אמת הדבר,

ראוי שהדובים יטרפו אותן. אבל אם זו טענת שווא, שהעיזים יביאו דובים בקרניהן. ואמנם עם ערב שבו העיזים מן המרעה וכל אחת נשאה דוב בקרניה.

בגרסות רבות של הסיפור נתחלפו התרנגולים בעז, חיה צמחונית הנתפסת כתמימה למדי, אך זקנה וקרניה מעוררים הרהור של איום. במיתוסים ההודיים מספרת עז ארוכת זקן לאריה שכבר טרפה רבים מבני מינו, והיא לא תתגלח עד שתבלע גם אותו. האריה שומע ונס על נפשו.

ההודים מספרים על תן, דוב ונמר שנמלטו מפני קרניה העצומות וזקנה האדיר של עז. באגדת עם סינית מצליחה קרפדה קטנטנה להחריד את הנמר והשועל, ובאגדה סינית אחרת שואל הנמר את הצבי: למה לך קרניים כה גדולות? כדי לשפד את בשרך! עונה הצבי. ולמה לך כל כך הרבה נקודות לבנות על עורך? הצבי עונה: בכל פעם שאני טורף נמר מתווספת לי נקודה, וכבר איני מצליח למנות את מספרן. הנמר נס על נפשו עד שהוא פוגש שועל וסח לו את המעשה. השועל מציע לחזור אל הצבי ולברר את העניין, וכבר מרחוק קורא הצבי אל המתקרבים: אה, נמר! אתמול הבטחת להביא לי עור של שועל ואני שמח שאתה ממהר לקיים את הבטחתך!

עוד ועוד מקבילות במחקרו של שוורצבאום. אהבתי את הדו-שיח בין התרנגול לאשתו המאשרת את תבונת בעלה, ואת החששות המתרוצצים בראשו של ראש המשפחה המתנהל עם רכוש רב בסכנות הדרך. לא העברתי אותם לנוסח שלי – כאן המקום להפעיל את המאזינים הקטנים ולבקש מהם לתאר את השיחה והרגשות. מכל מקום, הקטן והחלש כגיבור מנצח הוא מוטיב מקובל מאוד בספרות הילדים כולה, שנמעניה הצעירים כפופים למרות המבוגרים ויש לעודד את כוחם ויכולותיהם. אגדות עם לאין ספור מתארות את הקטן באחים אשר מצליח בגדול, ומבחינה זו אין כסיפור הזה מתאים להיכנס למבחר המוגש להם. על כן בחרתי גם אני לחזור עליו במילים פשוטות וחרוזות:

הגנה בתבונה

נורית יובל

אָדוֹן "כָּרְבֶּלֶת חֻקְלִית" לָשֵׁב בְּעִיר קִטְנָה
עִם זִוְגָתוֹ תַּרְנֻגֹּלִית וְאַפְרוּחִים שְׂמוּנָה.
הָאֶפְרוּחִים הֵיוּ נְאִים
הַכֹּל טוֹב וְיָפָה,
אֲךָ רַק שְׁבָעָה הֵיוּ בְּרִיאִים
אֶחָד הָיָה רָפָה.
וְעוֹד צָרָה: הַכֹּלְכָה
הִיְתָה בְּדַחֵק רַב.
הַשְּׁעוּרָה הִיְתָה דֹלָה -
כַּמְעַט חֲרַפְתָּ רָעַב.
וְאִזּוֹ הַחֲלִיטוֹ לַעֲקָר
אֶל כָּפָר רַב-שִׁבְלִים
שֶׁם הִתְבּוֹאוֹת מְלֹוא הַכּוֹר
וְהַחַיִּים קָלִים.
אֲמָנָם עָשׂוּ בַּכָּפָר שְׁנָה
וְחַיּוֹ בַּרְנוּחָה.
עַתָּה תֵּם קָצִיר, אֶל מִשְׁכָּנָה
חִזְרָה הַמִּשְׁפָּחָה.
לַתַּרְנֻגֹּל רַעֲיוֹנוֹת
וְשִׁכְלֵ מַחֲכָם:
צָרִיד לַקַּחַת חֲסֻכוֹנוֹת
וְלֹא לְשׁוֹב רִיקָם.
וְהוּא מֵהָר אִזּוֹ לַהוֹרוֹת
לְכָל הַחֲבוּרָה
לַקַּחַת אִישׁ בְּמִקּוּרוֹ
שְׂבוּלָת עֲשִׂירָה.
רַק הַחֲלָשׁ בְּסוּף דָּדָה
מוֹעֵד עַל יָרְכוּ.
בְּפִיו אֵין כְּלוּם, כִּי הַצִּידָה
כְּבֻדָּה מִכְּפִי כָחוּ.
שׁוֹעֵל אֲנִי לוֹ אַרוּחָה.
אוֹרֵב עַל אֵם דְּרָכִים
רָאָה פִּתְאֹם תְּהַלּוּכָה
שֶׁל בְּנֵי כָנָף הוֹלְכִים
וּבְפִיהֶם - כְּבֻדָּה רַבָּה
וְצִעֲדִם נָכוֹן.
נִבְהַל שׁוֹעֵל, בְּצַד נַחְבָּא,
אֲבָד כָּל בְּטָחוֹן.
רַק בְּרֵאוֹתוֹ אֶת הָאֲמִלָּל
בְּסוּף אוֹתוֹ מִצְעָד
נִסָּה שְׁנִית אֶת הַמְּזֹל
וְהַתְּקַרֵּב לְאֵט
וְכַד שָׂאֵל: "מִי הַהוֹלְכִים?
וְדַרְכְּכֶם לָאוּ?
בְּכַח מָה אֲתֵם בּוֹטְחִים
וּמָהוּ הַמִּטְעוֹן?"
קָפָא אֶפְרוּחַ עַל עֲמָדוֹ
אֲךָ פָּחַד הַעֲלִים
(נִדַּע שְׂאִין לֹאֵל יָדוֹ
לְשָׁרוֹת עִם שׁוֹעֲלִים!)
כַּמְעַט חֲזָה הוּא אֶת סוּפוֹ!
חֲלָשׁ הוּא וְקָטוֹן,
אֲךָ אִם רָפָה הוּא בְּגוּפוֹ
הִנֵּה שְׁכָלוֹ אֵיתָן!
וְהוּא עָנָה בְּקוֹל צְלוּל
בוֹטַח בְּדַבְּרָיו:
"אֲנַחְנוּ גְבוּרֵי הַלּוּל!
מִשְׁלַחַת אֲבִירָיו
הַמְּבִיאִים אֶל עֲדָתָם
זְנוּבוֹת שֶׁל שׁוֹעֲלִים
אֲשֶׁר פְּשֻׁטָנוּ פְּרוּתָם
בְּשִׁנֵּי קָרְבוֹת קָלִים!"
"מִדּוֹעַ רַק תִּשְׁעָה זְנוּבוֹת?"
שָׂאֵל שׁוֹב הַשׁוֹעֵל,
כְּלוּם לֹא הַצְּלַחַת בְּקָרְבוֹת
וְאֵין לָךְ שְׁלָלִים?"
עָנָה הַקָּט בְּבִטְחוֹן:
"צִיפִיתִי רַק לָךְ!
הִנֵּה כָּחֵי עֲמִי נָכוֹן
מִיָּד אֲתִלֵּשׁ זְנוּבָדִים!"
שָׁמַע שׁוֹעֵל מִשְׁפָּט נִחְרָץ
מִיָּד נָפַל לְבוֹ
וְהוּא נִשְׂא רִגְלָיו וְרָץ
כָּל עוֹד הָרוּחַ בּוֹ.
כָּדָה, בְּדַרְכָּהּ, בָּאִין מַכְלִים
הַמִּשְׁיִכָה שִׁנְרָה.
הוֹסְרָה אֵימַת הַשׁוֹעֲלִים
בְּתוֹדָה שִׁיחָה קִצְרָה!
כִּי לֹא תִמְיֵד גְּבוּרָת
שְׂרִירִים
תְּבִיא אֶת הַגְּאֻלָּה.
תְּבוּנָה - הִיא כַח אֲדִירִים
וְעֵגוֹן הַצְּלָה.

הסיבה העיקרית לקיומם של המשלים בספרות לילדים היא בהיותם זרוע בהכשרת הצעירים לחיים בתוך הלהקה האנושית. הספרות לילדים כתחום מחקר נפרד ועצמאי נכנסה לאקדמיות רק במאה האחרונה, וראשית דרכה היתה בחסות המחלקות לחינוך! קובעי המדיניות במכללות לא ראו את תכונותיה הספרותיות של סוגה זו, המכילה את כל שאר הסוגות (שירה, פרומה, עלילה, אלגוריה וכו') בזיקוקן המרבי. היא נתפסה בעיניהם כלהג ילדותי שנועד להפוך את הגור האנושי ל"בן אדם".

ספרות הילדים בנויה על גילוי תבל רבה, שאינה יציר מימי בראשית אלא פרטים הנבראים לעיני הילד ברגע שהוא פוגש בהם לראשונה, והכול בהם אפשרי ולגיטימי; הגיורפה והחללית קיימים ואפשריים, וכך גם רגשותיו, כולל אלה האנוכיים ביותר. כשהוא לוקח צעצוע של זולתו, אין הוא גנב. כשהוא הודף ילד שעומד בדרכו אל הנדנדה, אין הוא "דורס גוויות" אלא מבקש את סיפוקו בלי שום כוונות זדון.

אנו המבוגרים מנוסים ויודעים שחמדנות, למשל, היא תכונה אנושי חברתית שעשויה לערער את רקמת הארגון האנושי ואנו מבקשים להכריתה טרם שתתקבע באופיו. אך אלה הן מילים גדולות מדי להבנתו של הילד, על כן באים הסיפורים להראות לו שהוא עצמו ייצא נפסד ממנה, ממש כמו הכלב שנשא בפיו גבינה וחמד גם את בבואתה שראה במים, או העורב שהפסיד את הגבינה כדי לזכות בשבחים על נועם זמרתו. יתר על כן, אם

ספרות הילדים מנצלת את העובדה שהכול ייתכן ואפשרי, כולל קוסמים ומכשפות, אין ספק שהשועל משוחח עם התרנגולים ושהעכבר נותן לעצמו דין וחשבון על מעשיו. כך מתעשר עולם ההיגוד בכל אוכלוסיית הנבראים למינם.

מקורות

משלי שועלים לרבי ברכיה הנקדן, הוצאת שוקן, תל אביב תש"ו.
משלי שועלים עפ"י ברכיה הנקדן, עֶבְדָּהּ וְאִתְּרָה: נורית יובל, הוצאת דליה
פלד מוציאים לאור 1982.
מגזרות נייר / נורית יובל.

*The Mishle Shu'alim (Fox Fables) of Rabbi Berechiah Hanakdan:
A Study of Comparative Folklore and Fable Lore* by Haim
Schwarzbaum, Institute for Jewish and Arab Folklore Research.